

3. Марохин Е.Ю. Юридическая фикция в современном российском законодательстве: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Е.Ю. Марохин. — Ставрополь, 2004. — 179 с.
4. Тихонравов Е.Ю. Понятие фикций и необходимость их использования при вынесении судебных постановлений / Е.Ю. Тихонравов // Проблемы наук теории и истории государства и права: сб. науч. ст. — 2008. — № 2. — С. 172—186.
5. Филимонова И.В. Понятие юридической фикции: современные доктринальные подходы / И.В. Филимонова. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.law-n-life.ru/arch/175/175-7.PDF>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

УДК 347.9

Парасюк В. М., доцент кафедри цивільного права та процесу ЛьвДУВС, к.ю.н., доцент;
Садовник І. В., курсант 2-го курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства ЛьвДУВС

Цивільна правоздатність та дієздатність фізичної особи

У науковій статті проводиться порівняльний аналіз норм ЦК України, що визначають момент виникнення у фізичної особи цивільної правоздатності та її зміст. Стверджується, що цивільна правоздатність і суб'єктивне цивільне право являють собою різні правові явища. Аналізується зміст таких понять, як обмеження та позбавлення неповнолітнього віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років права самостійно розпоряджатися своїми доходами.

Ключові слова: цивільна правоздатність; суб'єктивне цивільне право; обмеження та позбавлення цивільної дієздатності неповнолітнього.

В научной статье проводится сравнительный анализ норм ГК Украины, определяющих момент возникновения у физического лица гражданской правоспособности и ее содержание. Утверждается, что гражданская правоспособность и субъективное гражданское право представляют собой различные правовые явления. Анализируется содержание таких понятий, как ограничение и лишение несовершеннолетнего в возрасте от шестнадцати до восемнадцати лет права самостоятельно распоряжаться своими доходами.

Ключевые слова: гражданская правоспособность; субъективное гражданское право; ограничение и лишение гражданской дееспособности несовершеннолетнего.

In the scientific paper a comparative analysis of the Civil Code of Ukraine, determining the time of an individual civil capacity and its content. It is alleged that civilian capacity and subjective civil law are different legal effects. We analyze the meaning of concepts such as restriction and deprivation of a minor under the age of fourteen to eighteen right to dispose of their income.

Keywords: civil capacity; subjective civil law, restriction and deprivation of civil capacity of the minor.

Постановка проблеми. Людина і ступінь її участі в різних суспільних відносинах з найдавніших часів привертала увагу філософів, соціологів, психологів, правознавців. У юридичній науці людина представляє інтерес як можливий суб'єкт прав і обов'язків. «Право, як відомо, саме не діє, діють люди, зі свободою волі, які у своїх взаєминах виступають як суб'єкти права» [6, с. 43]. Без права суб'єкт права не має сенсу.

Дослідження правового становища суб'єктів цивільних правовідносин відноситься до числа найбільш важливих проблем правової науки. Приватне право безпосередньо впливає на діяльність різних суб'єктів суспільних відносин, особливо на взаємини фізичних осіб. Вільний індивід – необхідна основа приватного права. У зв'язку з цим Гегель справедливо вказував: «Будь особою і поважай інших як осіб» [7, с. 98].

Можливість фізичних осіб виступати в якості суб'єктів правовідносин забезпечується правовим регулюванням. Законодавець встановлює умови, за наявності яких фізична особа може бути суб'єктом прав і обов'язків. Однією з головних умов є наділення громадянина здатністю мати права та обов'язки – правоздатністю.

Питання про здатність індивіда бути суб'єктом права неможливо вирішити без глибокого і всебічного вивчення самої категорії «правоздатність» та «дїездатність».

Викладене створює інтерес у більш детальному розгляді питання правоздатності та дїездатності фізичних осіб у цивільному праві.

Стан дослідження. Суттєвий внесок у вирішення проблем правоздатності та дїездатності фізичних осіб зробили у своїх працях такі вчені: Ч.Н. Азімова, І.А. Бірюкова, Д.В. Боброва, М.І. Брагінський, Н.С. Глущ, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, В.К. Мамутов, Н.А. Саніахметова, І.В. Спасибо-Фатєєва, Є.О. Суханов, Ю.К. Толстий, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, М.С. Шакар'ян, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич, М.Й. Штефан та ін.

Виклад основних положень. Цивільні правовідносини виникають та існують між людьми. З точки зору організації відносин між ними це можуть бути як окремі люди, так і їх колективи. Стосовно людей як суб'єктів, тобто носіїв цивільних прав і обов'язків, ЦК України вживає термін «фізичні особи», тим самим підтримуючи загальновизнану тенденцію про характеристику людини як носія цивільних прав та обов'язків, що підкреслює реальне, фізичне існування людини як частини живої природи. Фізична особа – це завжди тільки людина. Проте поняття фізичної особи у цивілістичному розумінні може не збігатися з поняттям людини як істоти біологічної: іноді ці поняття тотожні, а іноді – поняття «фізична особа» вужче, ніж поняття «людина». Відокремленість колективу людей як суб'єкта права досягається завдяки використанню терміна «юридична особа» [2, с. 113].

З цього випливає, що цивільна правоздатність фізичної особи – це здатність конкретної фізичної особи мати цивільні права і нести цивільні обов'язки, тобто здатність вступати в суспільні відносини, що регулюються нормами цивільного права. Саме таке визначення цивільної правоздатності фізичної особи міститься у ч. 1 ст. 25 ЦК України [3].

Практичне значення цивільної правоздатності полягає в тому, що якщо особа не здатна набувати конкретних цивільних прав і мати конкретні цивільні обов'язки, вона не може вступити у відповідні цивільні правовідносини, тобто не може стати його правомочною або уповноваженою стороною. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання про момент виникнення у фізичної особи цивільної правоздатності. Вирішення цього питання міститься у ч. 2 ст. 25 ЦК України, відповідно до якого цивільна правоздатність як здатність мати цивільні права і нести цивільні обов'язки виникає у громадянина в момент його народження і припиняється смертю. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини [3]. Оскільки момент виникнення цивільної правоздатності визначений законодавцем до моменту народження людини, то вона (правоздатність) визнається в рівній мірі за

всіма громадянами. Таким чином, така юридична властивість фізичної особи, як цивільна правоздатність, пропонується законодавцем розцінювати як універсальна, загальна якість суб'єкта права. Це означає, що будь-яка фізична особа, яка тільки народилася, може стати суб'єктом будь-яких цивільних правовідносин в якості його правомочної або уповноваженої сторони. Однак така оцінка ролі і значення цивільної правоздатності не відповідає її обсягу. Обсяг цивільної правоздатності визначається законодавцем у ст. 26 ЦК України шляхом простого перерахування майнових та особистих немайнових прав та обов'язків, які громадяни можуть набувати і нести в якості суб'єктів, учасників цивільних правовідносин. Вдаючись до детального аналізу встановленого законодавством порядку реалізації вказаних правомочностей слід зауважити, що в окрему групу слід об'єднати ті із них, здійснювати які фізична особа може лише особисто. Першочергово реалізація цих повноважень пов'язана із досягненням певного віку. При цьому важливо зауважити, що такі винятки із структури правоздатності можна сформулювати лише на підставі систематизації законодавчих положень, які встановлюють обмеження щодо характеру та змісту окремих правомочностей. Так, наприклад у ч. 1 ст. 1178 ЦК України сформульована імперативна вказівка про те, що шкода, завдана малолітньою особою (яка не досягла чотирнадцяти років), відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, — якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою [3]. Тобто малолітній, який не досягнув чотирнадцятирічного віку не може бути визнаний уповноваженим суб'єктом у деліктному зобов'язанні. Це означає, що момент виникнення у фізичної особи цивільної правоздатності як здатності набувати конкретні цивільні права і нести конкретні цивільні обов'язки визначається віковим критерієм, під яким розуміється залежність об'єму цивільної правоздатності від досягнення особою відповідного віку. Вважається, що із досягненням встановленого у законі вікового цензу суб'єкт набуває відповідного фізичного і психічного розвитку, що визначають здатність усвідомлювати фактичну та юридичну сторону реалізованих правомочностей. Як відомо, чим складніше явище, тим пізніше виявляться в дитини здатність його розуміти. Отож саме із досягненням певного вікового цензу у суб'єкта формується здатність давати оцінку своїм вчинками, а відтак бути носієм майнових та особистих немайнових прав і обов'язків.

Об'єм правоздатності недієздатних осіб є більш обмеженим порівняно із правоздатністю осіб, визнаних в установленому законом порядку обмежено дієздатними. Вони не наділені здатністю мати загальні та рівні для всіх права та обов'язки, які можуть здійснюватися лише особисто і виконання яких не може покладатися на інших осіб. Відтак у розглядуваному випадку обмеження цивільної правоздатності фізичних осіб здійснюється з врахуванням вольового критерію, під яким пропонується розуміти залежність змісту правоздатності від психофізичного стану здоров'я особи.

Відтак узагальнюючи положення про обсяг правоздатності слід зазначити, що цивільне законодавство допускає можливість обмеження правоздатності у випадках встановлених законом. Про це зазначено у ч. 3 ст. 24 ЦК України. Недоліком цієї норми, на нашу думку, є відсутність законодавчого закріплення єдиного переліку випадків обмеження цивільної правоздатності. Законодавча систематизація цих випадків може бути проведена з врахуванням двох критеріїв: вікового та вольового.

Не менш важливим при характеристиці цивільної правоздатності є з'ясування

питання про співвідношення цивільної правоздатності та суб'єктивного цивільного права. У юридичній літературі досить часто правоздатність розглядається як особливе суб'єктивне право. Цивільну правоздатність слід відрізнити від суб'єктивного цивільного права. Правоздатність не свідчить про існування у особи конкретного права, а є лише загальною передумовою, на підставі якої за наявності певних юридичних фактів, перелік яких наведений у ч. 2 ст. 11 ЦК України, у особи виникає визначене суб'єктивне право. Правоздатність являє собою лише теоретичну, абстрактну можливість мати вказані в законі права та обов'язки, яка може ніколи не здійснитись, не перетворитись на право, тоді як суб'єктивне право — це вже існуюче право, належне конкретній особі, тобто реалізована можливість.

Другою відмінністю між правоздатністю та суб'єктивним правом є те, що права, які входять до змісту цивільної правоздатності, на відміну від суб'єктивних прав, не відповідають конкретним обов'язкам інших суб'єктів.

По-третє, суб'єктивне право — це елемент змісту цивільного правовідношення, а правоздатність — ознака суб'єкта цивільного права. Правоздатністю володіють усі фізичні особи в однаковому обсязі (ч. 1 ст. 26 ЦК України). Навпаки, обсяг суб'єктивних прав у різних учасників цивільних відносин є неоднаковим, конкретне право може бути відсутнє у певної фізичної особи. Так, усім фізичним особам належить можливість мати право власності, але суб'єктом права власності на індивідуально визначену річ є не усі, а лише конкретна, чітко визначена фізична особа. Інший приклад. За ст. 47 Конституції кожен має право на житло, яке реалізується у формах права власності та права користування (оренди). Однак якщо для фізичної особи не настануть юридичні факти, які створюють підстави для передачі житла у власність (укладення договорів купівлі-продажу, ренти, довічного утримання (догляду), спадкового договору, дарування, успадкування тощо) або у користування (укладення договору найму (оренди) або позички), така теоретична можливість так і залишиться можливістю і ніколи не перетвориться на суб'єктивне цивільне право.

По-четверте, правоздатність реалізується через конкретні суб'єктивні права. При цьому особа не може відмовитись від цивільної правоздатності або її частини, передати її, як більшість суб'єктивних прав, іншим учасникам цивільних відносин.

З огляду на викладене навряд чи можна погодитись з тими авторами, які наголошують на тому, що за своєю природою правоздатність є одним з різновидів суб'єктивних прав [4, с. 63].

Отже, цивільна правоздатність і суб'єктивне цивільне право являють собою різні правові явища, кожне з яких має свій особливий зміст та умови існування. Так, повна або часткова відмова громадянина від правоздатності є абсолютно недійсним, крім випадків, коли закон прямо дозволяє таке діяння.

Що ж до суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, то відповідно до ст. 11 ЦК України вони виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки [3]. Фізичні особи вільні у встановленні своїх прав і обов'язків на основі договору та у визначенні будь-яких умов договору, які не суперечать законодавству. Цивільні права можуть бути обмежені на підставі закону і лише в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

Іншим елементом цивільно-правового статусу фізичної особи є дієздатність. Під

цивільною дієздатністю розуміється здатність особи своїми діями набувати для себе цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки.

Згідно зі ст. 34 ЦК України фізична особа може самостійно здійснювати в повному обсязі свої права і обов'язки з вісімнадцяти років (повна цивільна дієздатність) [3]. Зміст повної цивільної дієздатності полягає в тому, що особа визнається здатною своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатна своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність за їх невиконання.

Норми галузевого законодавства передбачають випадки виникнення у фізичної особи повної дієздатності з шістнадцяти років у зв'язку з вступом у шлюб (ч. 2 ст. 34 ЦК України, ч. 2 ст. 23 СК України) [3;5]. Таким чином, за чинним законодавством фізична особа набуває цивільну дієздатність в повному обсязі по досягненні нею встановленого законом віку. Фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) володіє неповною цивільною дієздатністю (ч. 1 ст. 32 ЦК України) [3].

Так, фізична особа, яка досягла чотирнадцять років, має право на вибір лікаря та методів лікування, давати згоду на надання медичної допомоги (ч. 2, 3 ст. 284 ЦК України), на вибір місця проживання (ч. 2 ст. 29 ЦК України), на вільне самостійне пересування по території України (ч. 2 ст. 313 ЦК України), на зміну свого прізвища та (або) власного імені (ч. 1 ст. 295 ЦК України); фізична особа, яка досягла шістнадцять років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України (ч. 3 ст. 313 ЦК України); фізична особа, яка досягла вісімнадцять років, має право на шлюб (ч. 1 ст. 22 СК України); фізична особа, яка досягла 18 років, має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин (ч. 1 ст. 290 ЦК України), бути набувачем у договорі довічного утримання (догляду) (ч. 2 ст. 746 ЦК України) тощо [4, с. 63].

Одним з елементів неповної дієздатності є право такої особи самостійно, тобто без згоди батьків, усиновителів або піклувальників, розпоряджатися своїми заробітком, стипендією та іншими доходами (ч.1 ст. 32 ЦК України) [3].

Згідно з ч. 5 ст. 32 ЦК України за наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальника, органу опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права [3]. Таким чином, Цивільний кодекс передбачає два способи звуження неповної дієздатності неповнолітніх у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років: обмеження та позбавлення права самостійно розпоряджатися своїми доходами. Під обмеженням права самостійно розпоряджатися своїми заробітком, стипендією та іншими доходами слід розуміти таку зміну правового статусу неповнолітнього, коли він має право отримувати і розпоряджатися своїми доходами тільки за згодою батьків, усиновителів, опікуна. Під позбавленням права самостійно розпоряджатися своїми заробітком, стипендією та іншими доходами слід розуміти тимчасове вилучення (виняток) за рішенням суду загальної юрисдикції з обсягу неповної дієздатності неповнолітнього цього права. У результаті такого звуження дієздатності неповнолітнього право розпорядження його заробітком, стипендією та іншими доходами, включаючи право на отримання відповідних грошових сум, повинно здійснюватися від імені та в інтересах неповнолітнього його батьками, усиновлювачами, піклувальниками. Іншими словами контроль за діями неповнолітнього щодо отримання доходів та розпорядження ними вправі здійснювати за непов-

політного його батьки, усиновлювачі, піклувальники. Цим позбавлення права відрізняється від його обмеження, тому що при обмеженні права дії з отримання та розпорядженню доходами здійснюються самим неповнолітнім за згодою її законних представників. Враховуючи труднощі практичного та психологічного характеру при реалізації другого способу звуження дієздатності неповнолітнього (мається на увазі позбавлення права), для «покарання» неповнолітнього за нерозумне розпорядження своїми доходами і встановлення належного контролю з боку його законних представників цілком достатньо такого заходу, як обмеження права самостійно розпоряджатися своїми доходами. У результаті такого обмеження неповнолітня особа зберігає за собою здатність своїми діями отримувати доходи та розпоряджатися ними, але лише за згодою батьків, усиновлювачів, опікуна. Саме така міра (або спосіб) зміни правового статусу неповнолітнього здатна забезпечити оптимальний виховний ефект в результаті створення розумного балансу між необхідністю вироблення у неповнолітнього практичного досвіду, відчуття міри і відповідальності за здійснювані дії і належним контролем з боку осіб, зобов'язаних здійснювати виховання та нагляд за своїми підопічними.

Висновки. У сфері наукових розробок правової природи та обсягу правоздатності фізичних осіб не має однозначності. Саме тому розглядувана проблема продовжує залишатися актуальною і такою, що потребує додаткового теоретичного обґрунтування. Ґрунтовне дослідження правоздатності фізичних осіб має виключно важливе значення для більш ефективного захисту прав та інтересів громадян і для подальшого удосконалення чинного законодавства і практики його застосування. Як засвідчують результати проведеної наукової розробки першочергового врегулювання потребує питання про встановлення конкретного вікового та вольового критерію, від яких залежить зміст та характер реалізації майнових та особистих немайнових прав і обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами станом на 06 жовтня 2013 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
2. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року, зі змінами станом на 11 серпня 2013 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року, зі змінами станом на 04 серпня 2013 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Нерсисянц В.С. Філософія права: учебник / В.С. Нерсисянц. – М.: Норма, 1997. – 652 с.
7. Гегель Г.Ф.В. Філософія права / Г.Ф.В. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.